

Història de l'heretat de can Baró: des de la Companyia d'Aigües fins a la construcció d'un barri

Juanjo Fernández

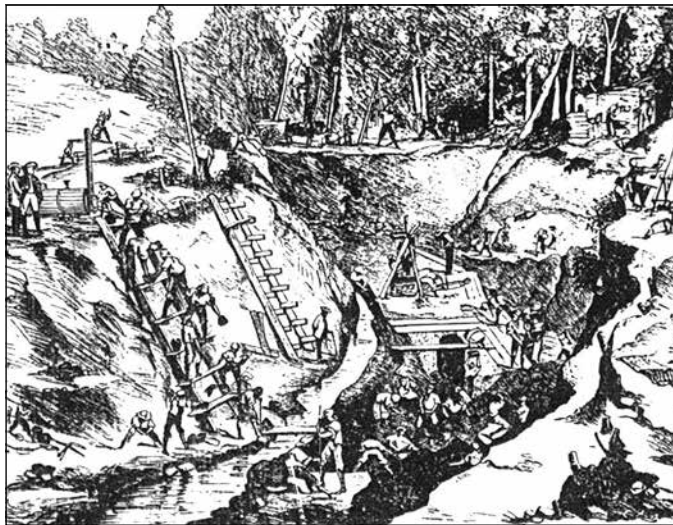
Potser l'origen primerenc del futur barri de Can Baró va ser els canvis d'usos dels terrenys del turó de la Rovira a meitat del segle XIX. Les necessitats d'aigua de la Barcelona en expansió amb motiu de la construcció de l'Eixample i l'annexió dels municipis veïns, converteixen els vessants del turó en el lloc adient per a l'abastament d'aigua a la Barcelona creixent i als pobles del Pla.

A meitat del segle XIX s'inicia la gran expansió urbana de Barcelona. La ciutat sempre havia estat considerada una plaça militar, una fortalesa. Per aquest motiu estava fortament emmurallada al llarg de tota la seva història. La muralla protegia la ciutat i existia la prohibició de construir edificacions fora muralles fins més enllà de l'abast on podia arribar una bala de canó. La població augmentava en el temps dins dels mateixos límits de les muralles amb problemes d'espai vital, salubritat i epidèmies. La industrialització necessitava espais per a les noves fàbriques. Des de l'exterior la franja de protecció fins la muralla impedia l'expansió dels pobles del Pla cap a la capital. La sobreocupació de l'espai tant al límit va activar, al llarg de la primera meitat del segle XIX, un moviment reivindicatiu que en un lent procés, aconseguirà el decret d'enderrocament de les muralles l'any 1854. Mitjançant el projecte municipal del Pla de Reforma i Eixample de la Ciutat de Barcelona de l'urbanista Ildefons Cerdà s'establien les bases per a l'expansió i la modernització de la ciutat. La febre constructora i les possibilitats de negoci i especulació estimulen la burgesia catalana que estendrà els interessos urbanístics més enllà de l'Eixample i arribarà fins als pobles del Pla.

La intensitat constructora va activar les necessitats d'aigua pels nou entorns urbans. L'Ajuntament de Barcelona aportava aigua potable a través de les mines de Montcada, però els cabals eren insignificants per a les noves edificacions de l'Eixample. Un altre problema era la manca de pressió per fer arribar l'aigua als nous edificis que es construïen a més altitud que les conduccions de la mina de Montcada podien arribar ⁽¹⁾. Els emprenedors tenien camp d'acció per

AUTOR: GASPÀR-SEGARRÀ-TORRENTS

A dalt, vista aèria de can Baró i el turó de la Rovira (1929).
A baix, treballs de construcció de l'aqüeducte de Dosrius

fer negoci, especialment els propietaris de terrenys que podien fer aflorar aigües subterrànies. Segons les lleis vigents les aigües subterrànies eren propietat exclusiva del posseïdor del terreny, que les podia fer aflorar a la superfície i comercialitzar-les. Els territoris dels municipis del Pla com Horta o Sant Andreu del Palomar eren rics en aigua i petits empresaris emprenedors i petites empreses, molt diversificades, seran els primers que activaran un negoci que més tard serà concentrat i monopolitzat per les grans companyies. Veiem primer com aquesta necessitat d'aigua de la ciutat va influir en l'estructuració futura del vessant del turó de Rovira, llavors terrenys municipals de Sant Martí de Provençals, i els barris que es formaran.

Les primeres infraestructures per a la distribució d'aigua

El 1857, dos anys abans dels inicis de la construcció de l'Eixample de Barcelona, es constitueix a Mataró la societat Palau, García y Compañia. La societat es va crear amb l'objectiu d'obtenir aigua subterrània dels termes de Dosrius i Canyamars i transportar-la i comercialitzar-la a Mataró. Les possibilitats del negoci de l'aigua a Barcelona van impulsar els socis a ampliar les mines de captació en més de 12 km i canalitzar l'aigua fins a Barcelona. El projecte va tenir molts problemes econòmics i la societat va haver de vendre els drets de la concessió que finalment van ser comprats el 1967 per una nova societat creada a Lieja (Bèlgica). La Companyia d'Aigües de Barcelona - So-

AUTOR: JF

Tallers de l'estació elevadora de la SGAB al Parc de les Aigües

cietat Anònima Belga (CAB) es va formar amb capital del banc belga Crèdit General de Liégeois i la societat francesa Compagnie Générale des Conduites d'Eau. L'experiència i el potencial tecnològic i financer de la nova companyia va millorar el projecte d'abastament d'aigua des de Dosrius. Un projecte faraònic per crear les conduccions i aqüeductes de més de 51 km d'extensió, amb vint-i-dos viaductes i quaranta-set túnels, que transitaven des del Maresme pels terrenys de tres-cents deu propietaris particulars (2). L'impuls financer i tecnològic de la Companyia d'aigües de Barcelona va facilitar que el Ministeri de Foment de Madrid declarés els treballs de la companyia com obres d'interès públic.

El diari *La Gaceta* de Madrid del 18 de desembre de 1868 informava:

1) Se declaran de utilidad pública las obras que trata de llevar á cabo la Sociedad titulada Compañía de las aguas de Barcelona, con objeto de abastecer la población del llano y ensanche de esta ciudad.

2) Se autoriza á dicha Compañía para conducir las aguas que haya alumbrado ó pueda alumbrar en terrenos de su dominio particular, situados en los términos de Dos-Rius, Cañamars y Argenton, hasta el mencionado llano y ensanche, siguiendo al efecto el trazado marcado en los planos presentados.

3) La Compañía concesionaria queda en libertad de formar los Reglamentos y establecer la tarifa de precios que estime conveniente.

El Decret d'Utilitat Pública de les obres facilitava enormement l'expansió de les infraestructures necessàries per fer arribar l'aigua. Especialment facilitava les expropiacions i els drets de servitud dels terrenys necessaris per construir els

aqüeductes, túnels, sifons i soterrament de les conduccions. Les expropiacions van haver de ser pactades entre la companyia i els propietaris, sovint amb discrepàncies entre les parts. Per dirimir-les cada part contractava un perit que defensava els interessos del seu contractant, fins arribar a un acord que s'oficialitzava en una escriptura pública amb les condicions i pagament del preu acordat. En el mateix document es redactaven les condicions de servitud de pas, de camins o d'aqüeducte a què es veurien sotmeses les infraestructures a construir. El 1871 l'aigua ja circulava al llarg de l'aqüeducte construït a Sant Martí de Provençals, fins el dipòsit de Dosrius (actual Parc de les Aigües), des d'on es distribuïria al pla de Barcelona, Eixample, Gràcia i Sant Gervasi. El dipòsit de Dosrius i el posterior dipòsit de les Altures són importants en l'estructuració dels futurs barris del Baix Guinardó i Can Baró com veurem més endavant.

El territori de muntanya de Sant Martí de Provençals

En aquells inicis de la CAB, la xarxa de canalitzacions es dirigia principalment cap a les zones de població més densa o benestant. A d'altres municipis com Sant Martí o Sant Andreu la xarxa era molt més reduïda. La construcció del dipòsit de Dosrius en terrenys del municipi de Sant Martí de Provençals havia d'intensificar la distribució d'aigua a les zones amb més capacitat de negoci. Segons

El 1871 l'aigua ja circulava al llarg de l'aqüeducte construït a Sant Martí de Provençals, fins el dipòsit de Dosrius

l'escriptura de compra dels terrenys per construir els dipòsits, aquestes zones de negoci eren en aquell moment l'Eixample i el pla de Barcelona, Ciutat Vella, Sant Gervasi i Gràcia.

El territori municipal de Sant Martí de Provençals era molt extens. Tenia forma triangular amb la base al mar i els costats que ascendien fins el cim del turó de la Rovira. Confrontava al sud amb els municipis de Barcelona i Gràcia i pel nord amb Sant Adrià de Besos i Sant Andreu de Palomar. La part de muntanya del triangle de Sant Martí ara correspondria amb els barris del Guinardó, el Baix Guinardó i Can Baró. A mitjans del segle XIX era una zona sense nuclis de població amb masies disseminades per un territori que bàsicament eren terres de conreu.

Durant la segona meitat del segle XIX i la primera del XX la Revolució Industrial va provocar a la societat canvis imparells i transcendents. El canvi des de l'Antic Règim a un Estat Liberal activa el procés dels canvis en aspectes socials, econòmics i polítics que transformaran la societat tradicional cap a una modernització de tots els aspectes habituals fins llavors.

Els usos tradicionals de la terra també van canviar. Durant segles l'agricultura era el mètode de subsistència de la major part de la població. Els propietaris de terres cultivables eren normalment les classes altes de la societat. Els hisendats propietaris, generalment nobles, aristòcrates, ciutadans burgesos benestants o l'Església catòlica, obtenien els rendiments de la terra en forma de rendes que rebien dels pagesos emfiteutes que les conreaven.

Amb l'expansió urbanística de l'Eixample de la ciutat i la relació amb els pobles del pla de Barcelona, comença un canvi dels usos del sòl. La posterior annexió dels municipis del Pla a finals del segle XIX i el gran augment de població per la immigració, ocasionarà que les rendes agrícoles de la terra no siguin tan beneficioses com la venda de terrenys per construir, urbanitzar o usos industrials. La construcció del dipòsit de Dosrius podria ser un exemple que reflecteix aquests canvis.

L'heretat de can Baró

Si retrocedim en el temps sabem que el territori que ara ocupen els barris de Can Baró i part del Baix Guinardó era el segle XVIII una baronia territorial del baró de Cervelló. La masia de can Baró era el centre neuràlgic d'un territori despoblat i dedicat a l'agricultura. La masia, que encara existeix, té gravat a la llinda de la porta l'any 1674. És l'any en què es va rehabilitar després de la Guerra dels Segadors (1640-1652), tot i que la masia o

AUTOR: ANTONI AMILL I TOUS

Masia de can Baró amb els masovers Francesc Pison i Joaquina Estalella. A baix, masovers, familiars i treballadors de la masia de can Baró (fotos 1900-1905). A baix a la dreta, dibuix de can Sanpere. Va ser enderrocada parcialment els anys quaranta

AUTOR: ANTONI AMILL I TOUS

AMDG

un altre tipus d'edificació ja existia amb anterioritat. A partir de 1737 l'heretat va passar a ser propietat de la família Sanpere, que era propietària d'una gran finca veïna que tenia la casa pairal a l'actual carrer de Sardanya, on ara hi ha el camp de futbol de l'Europa, que llavors pertanyia al municipi de Gràcia. Amb aquesta annexió els Sanpere posseïen un molt extens territori de Gràcia i Sant Martí de Provençals que arribava fins el cim del turó de la Rovira. En posteriors transmissions hereditàries hi van haver grans discrepàncies per les propietats, que es van resoldre el 1749 amb un document notarial de concòrdia. Aquest document incorpora un magnífic plànol amb detall de les propietats de les finques i la toponímia d'aquell temps que comentaré més endavant. Després de diverses herències en arribar el segle XIX els propietaris eren la família De las Llanas, residents a Madrid. La segona meitat del XIX la propietat denominada *Torre del Baró*, dins del municipi de Sant Martí de Proven-

çals, i la gran finca de la família Sanpere, en el terme de Gràcia, pertanyien als germans Joaquin, Maria Luisa i Leonor De las Llanas y López de la Huerta. Ells seran els que tractaran amb la Companyia d'Aigües de Barcelona la venda de diferents terrenys de l'heretat per a la construcció dels dipòsits i els drets per soterrar les canalitzacions.

Dipòsit d'aigua de Dosrius

El decret que el 1868 atorgava la qualificació d'obres d'utilitat pública a les conduccions de l'aigua de Dosrius i facilitava l'elecció del recorregut més adient per ubicar les infraestructures. Per aconseguir el màxim d'abonats pel seu negoci, la CAB necessitava transportar l'aigua de Dosrius fins a una alçada sobre el nivell del mar superior a la de 23 metres que tenia el distribuïdor de Jesús de les aigües de gestió municipal. L'aqüeducte de Dosrius que arribava a Sant Martí de Provençals mantenia el recorregut a una cota propera als 100 metres d'alçada. El

lloc on es va construir el dipòsit de Dosrius era un terreny deshabitat al peu de turó de la Rovira, a 95 metres d'alçada i a tocar de l'antic Camí de la Llegua i el camí denominat *Travessera de Dalt* (3).

Era una porció de terreny expropiat de 15.000 m² que la CAB va comprar als germans De las Llanas López de la Huerta després que els perits de les dues parts es possessin d'acord en el preu. El 6 de maig de 1872 les dues parts signen l'escriptura per un preu total de 20.500 pessetes de les quals 13.750 eren pel terreny i 6.750 pels danys i perjudicis a la finca i als conreus que es van produir. Calia encerclar aquest terreny d'un mur de 2 metres d'alçada i no podrien construir més que el dipòsit per l'aigua, les oficines, magatzems i casetta pel guarda. Una condició resolutòria obligava a retrovendre el terreny en cas que deixés de tenir el destí pel qual s'havia expropiat. Sorpren que l'escriptura de venda del terreny es va signar un any després de la construcció del dipòsit. Aquest

terreny és actualment una part del Parc de les Aigües on encara existeixen, sota els jardins, els dipòsits ara sense ús (4).

La Companyia d'Aigües de Barcelona el juliol de 1870 sol·licita a l'administració instal·lar "un tubo de 50 cm de diámetro que sigue el camino vecinal de San Andrés a Gràcia [...] para la alimetación de aguas potables en Gracia, Puchet, Sant Gervasio, encanche, y llano de Barcelona así como en esta ciudad, el punto de partida de las cañerías és el de los depósitos situados en el termino de Sant Martin de Provensals en el sitio que llaman bajo la fuente Xiroto" (5). La vaguetat de la localització geogràfica dels llocs a què els documents fan referència són mostra de la total despoblació d'aquell territori.

Crònica de premsa de la inauguració del dipòsit i comercialització de l'aigua

El març de 1871 es va inaugurar la nova instal·lació en un acte amb les més destacades autoritats de la ciutat.

La crònica local de premsa relata: “Pu-esta en marcha tan numerosa comitiva, dirigiose en coches hasta la plaza de Rovira de la vecina villa (Gràcia), desde cuyo punto fue necesario continuar a pie el camino por no ser muy aseguible el paso de carruajes por la carretera que conduce hasta los citados depósitos, así como por la imposibilidad de que hubiesen podido pasar allí en tan gran número [...] Dos altas barras, cubiertas de tela color rojo y amarillo, en cuyas puntas flotaban vistosos gallardetes con los colores nacionales habianse colocado a uno y otro lado de las puertas de entrada [...] pasando luego a examinar los grandes depositos para el agua, uno de los cuales se hallaba enteramente vacío, afin de que el público pudiese examinarlo detenidamente y hacerse cargo de su gran capacidad [...] de-jo-se escapar un chorro bastante considerable de agua, para lo cual se abrió un poco la compuerta que comunica con el deposito que estava lleno”⁽⁶⁾.

A partir de l'operativitat del nou dipòsit la Companyia promociona la venda d'aigua i en un ampli opuscle publicitari anunciava: “El agua de Dos-Rius y Cañamars propiedad de la ‘Compañía de Aguas de Barcelona’ Sociedad Anónima Belga, llegará fresca a todos los pisos. Será más barata que las que se usan hasta la fecha. Se recibirá sin valerse de bombas ni depósitos. No se pagará sino después de haberla consumido”⁽⁷⁾.

L'esforç de la Companyia per construir les infraestructures i canalitzacions va ser important a tenor de la situació social i política del país. En un entorn de crisi financera durant la primera part del Sexenni Democràtic (1866-1872) i les crisis

A l'esquerra, dibuix publicat a l'Esquella de la Torratxa (4 juliol 1891)
A la dreta, dibuix publicat a l'Esquella de la Torratxa (10 gener 1880)

de subsistència posteriors, la Companyia treu pit: “A pesar de las circunstancias escepcionales del país y haciendo frente a las dificultades que se han atravesado a causa de las reformas administrativas y politicas [...] hemos ejecutado en poco mas de dos años, con solo el auxilio de nuestros capitales sin pedir subvención alguna ni al Estado, ni a la Provincia, ni al Municipio”.

La publicitat de la CAB qüestiona el servei municipal d'aigües de Montcada per ser el seu principal competidor a la ciutat antiga i part de l'Eixample. Critica l'escassetat d'aigua i que la venda mesurada en plomes d'aigua fos a perpetuïtat⁽⁸⁾. A més, els compradors necessitaven tenir dipòsits de metall on l'aigua s'escalfava a temperatura ambient “calentandose demasiado para que quede agradable al que la use”. Un altre inconvenient era la poca alçada del punt de distribució “que aun en los edificios que contiene la ciudad antigua es preciso apelar al recurso de las bombas aspirantes e impelentes para llevarlas a los pisos superiores”. En canvi, l'aigua de Dosrius i Canyamars destaca per “la claridad, frescura y pureza” i està avalada per informes de científics de renom “que permiten considerarla no solo como muy

potable sino como mas ligera y de mejor calidad que las de las actuales fuentes de Barcelona”.

L'aspecte innovador de la nova distribució de l'aigua de Dosrius era el pagament per la quantitat d'aigua consumida que era controlada per mitjà de comptadors. La pràctica normal era la compra d'aigua a perpetuïtat en un cabal determinat en plomes i un pagament únic en el moment de la compra. La introducció del comptador per part de la Companyia d'Aigües de Barcelona, a imatge d'altres ciutats europees, va ser una aposta si més no arriscada ja que havia de suplir les formes de consum tradicionals. Però el negoci de la distribució d'aigua no estava en la venda a perpetuïtat sinó en el subministrament i manteniment de la xarxa per una població i un urbanisme en creixement. “Con los contadores desaparecen los depósitos... el agua llega fresca al consumidor... usarla en la cantidad que quiera sin que se pierda una gota inutilmente... no pagar mas que la que realmente consume”.

L'abonat es comprometia a un consum mínim cada 24 hores de 250, 500, 1000 litres o més. El 1871 el cost era de 60 cèntims per cada 1000 litres i la publicitat deia “y por 250 litros (mas de 250

porrones) pagará 15 céntimos de peseta equivalente a 5 cuartos”.

De la Companyia d'Aigües (CAB) a la Societat General d'Aigües (SGAB)

La Companyia d'Aigües de Barcelona tenia grans expectatives de negoci en la distribució de l'aigua. Era una societat fortament capitalitzada i disposava d'alta tecnologia, però no era la única companyia que actuava en el pla de Barcelona. Diferents empreses competien per la distribució amb l'empresa belga. Algunes eren grans empreses com per exemple l'Empresa de Aguas del Bajo Vallés de la qual el soci principal era Manuel Girona i Agrafel, alcalde de Barcelona el 1877. Una altra era l'Empresa Concesionaria de Aguas Subterráneas del Río Llobregat que distribuïa entre els municipis de Cornellà, Sant Joan Despí i Esplugues. També competia amb l'Empresa de Aguas del Alto Vallés que tenia les captacions a Cerdanyola i que transportava aigua fins a Barcelona, les Corts i Sarrià. Al Poble Nou tenia les instal·lacions la Compañia General Anónima de Aguas de Barcelona, on encara es conserva majestuosa l'anomenada *Torre de les Aigües del Besos* a la plaça de Ramon Calsina⁽⁹⁾. En àmbit més local existien moltes petites empreses amb poca capacitat d'expansió per disposar de poc cabal d'aigua. Als municipis d'Horta, Sant Andreu, Sants, Sant Martí de Provençals o Sarrià operaven petites companyies que amb prou dificultats econòmiques havien de canalitzar el territori del seu radi d'acció. Amb el temps grans i petites empreses seran absorbides o comprades per la que serà l'hereva de la CAB, la Societat General d'aigües de Barcelona (SGAB).

Ja hem mencionat abans l'altre gran competidor de la CAB que era el propi servei municipal de l'Ajuntament de Barcelona que distribuïa l'aigua de Montcada fins al repartidor de Jesús prop del carrer de Consell de Cent. En aquest context competitiu eren freqüents les disputes entre l'aigua de Montcada i la de Dosrius per la seva qualitat o potabilitat cada cop que hi havia algun episodi de contaminació. Els dos competidors defensesen la qualitat de les respectives aigües i s'acusen entre si en base a anàlisis tècniques efectuades per científics de prestigi. La premsa satírica de l'època treu punta a la qüestió (veure imatges).

A principis dels anys vuitanta del segle XIX les expectatives de beneficis de la CAB eren lluny de les previsions fetes. Havia fet grans inversions en captació i canalitzacions per a una distribució basada en el cobrament per consum, però el sistema de comptadors no va donar el resultat esperat. Diversos factors com la

Instal·lacions de la SGAB al Parc de les Aigües

gran competència entre companyies distribuïdores, les complicacions per obtenir els cabals d'aigua suficient, junt a episodis de sequera i les dificultats financeres acabaran amb la CAB. Els accionistes belgues donen entrada a capital francès de la Société Lyonnaise des Eaux et de l'Éclairage per constituir una nova societat: la Societat General d'Aigües de Barcelona (SGAB) que perdurarà fins els nostres dies. La nova empresa tenia projectes més expansius i no es limita només a la distribució d'aigua. En pocs anys la

En aquest context competitiu eren freqüents les disputes entre l'aigua de Montcada i la de Dosrius per la seva qualitat o potabilitat

SGAB es farà amb el control de la majoria d'empreses competidores i tindrà un domini quasi total sobre el subministrament privat de l'aigua a Barcelona i les poblacions del voltant. Segons Manel Martín Pascual la SGAB era “fruit de l'evolució capitalista pròpia de la segona revolució industrial que conduïa a la formació de grans grups empresarials”⁽¹⁰⁾.

El nou dipòsit de les Altures a l'heretat de can Baró

Per incrementar el negoci calia ampliar el territori on distribuir més aigua. La solució era tenir dipòsits a més alçada i el vessant del turó de la Rovira era el lloc estratègic. El dipòsit de Dosrius construït a l'heretat Casa Baró era una edificació aïllada a la zona muntanyosa de Sant Martí de Provençals. Hem vist com la premsa descrivia que per arribar

al dipòsit el camí s'havia de fer a peu des de Gràcia ja que no havia camins per a carruatges. L'any 1886 la SGAB està en plena expansió i sol·licita a l'Ajuntament “construir en un terreno situado detrás de la casa conocida por Casa Baró un depósito de agua”. La referència a la casa és per l'actual masia de can Baró. Per fer operativa la xarxa la societat sol·licita poder edificar les instal·lacions necessàries per impulsar l'aigua fins a l'alçada del nou dipòsit que denominaran *de les Altures*. En un breu escrit de poques línies sol·licita poder construir:

1. Un edificio para una maquina destinada a elevar aguas, con sus correspondientes calderas
2. Una chimenea para el servicio de estas últimas
3. Una fragua, un tinglado para depósito de carbón y un almacén para efectos
4. Una casita para el maquinista

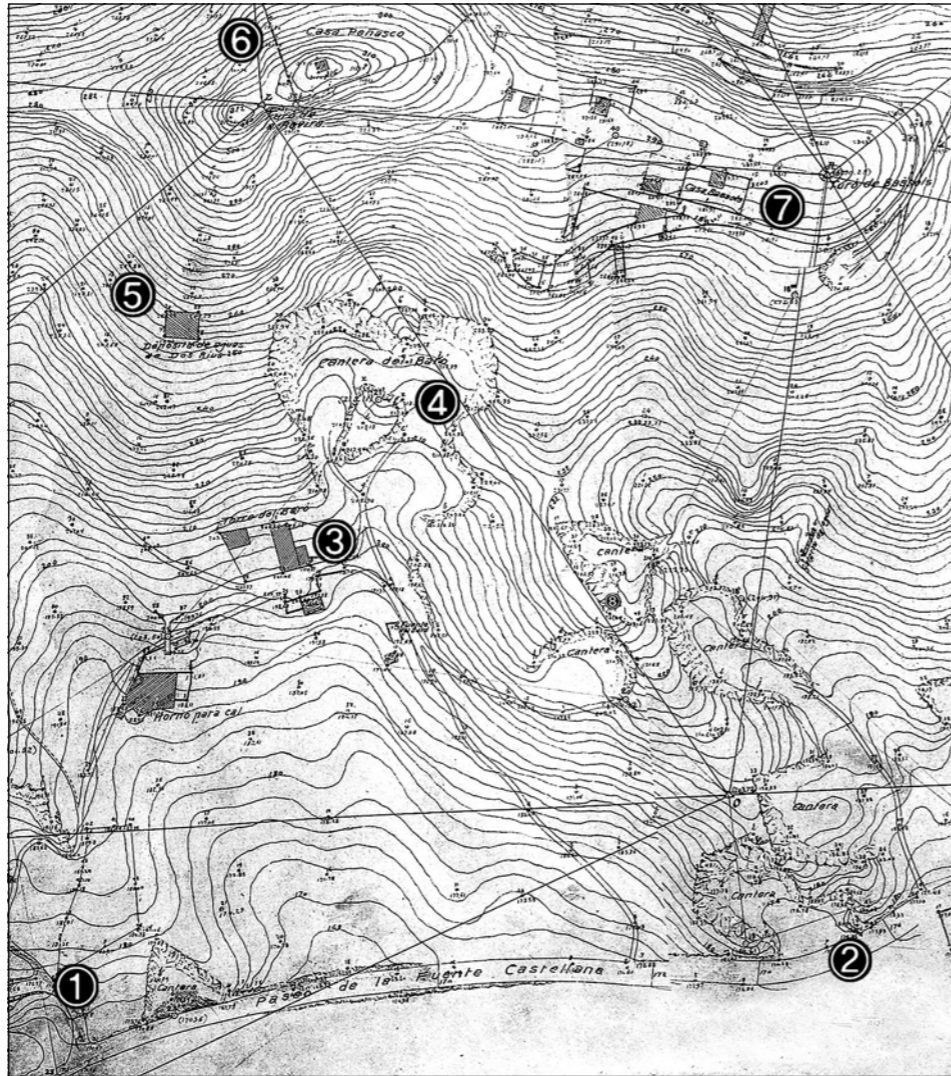
Les instal·lacions i màquines per impulsar l'aigua s'havien de construir en els terrenys adquirits per la Companyia tretze anys abans on estava el dipòsit de Dosrius. No sabem exactament quan es va construir el nou dipòsit de les Altures però l'autorització municipal es va endarrerir dos anys. I és que la petició inicial era tan minsa que l'Ajuntament respon: “No se le concede el permiso para instalar las calderas y maquina a que hace referencia, sin haber antes presentado los planos de emplazamiento de las calderas, numero de las mismas indicando la superficie de calefacción y volumen” També hauran de presentar un “certificado del analisis (de les aigües) y su potabilidad” i especificar les alineacions i les canalitzacions en el terreny. Els plànols situaven les instal·lacions a un costat dels jardins

seran els hereus. Després de moltes complicacions i judicis per endeutaments, la seva esposa hereta el 1901 una part de la finca i els fills la resta. Són les terres on la posterior venda de parcel·les dibuixarà els primerencs carrers del barri: Labèrnia i Marià Labèrnia, noms en memòria del pare i fill propietaris.

La primera parcel·la que es ven és l'heretada per la vídua Montserrat Solà i va ser per la necessitat de pagar els deutes que acumulava del seu marit i que carregaven tota la finca. Fins aquest moment és la documentació més antiga on consta la venda d'un solar per edificar i on s'especifica els noms dels carrers. L'acta notarial detalla la parcel·la com si estigués situada en una zona urbana ja consolidada. El 1902 Pablo Armengol Gurri compra "Toda aquella porción de terreno para edificar situado en esta ciudad, en su barrio de Sant Martí de Provensals y calles de Mariano y de Labèrnia" L'acta especifica les mesures de la parcel·la que són pel nord 36 metres, pel sud i 38 i 22 per l'est i per l'oest. Un total de 849 m² que coincideix exactament amb la finca actual del carrer de Labèrnia número 2, coneguda com can Bassols. Aquest nom no correspon a cap propietari i deu provenir per estar situada just al costat del turó de Bassols (17). El preu de la venda es va fixar en 4.150 pessetes però la vídua només va rebre 300 pessetes ja que la resta, 3.850 pessetes, van ser per pagar els embargaments acumulats per impagaments d'un préstec hipotecari sobre la finca fet per Pere Labèrnia "para sus negocios" a inicis de 1895. Nou anys més tard una coincidència de necessitats econòmiques del nou propietari ens permet saber que ja s'ha edificat una casa a la finca. Pablo Armengol el 1911 torna a hipotecar la finca ara amb una casa ja construïda: "toda aquella casa sita en esta ciudad y barrio de San Martin de Provensals calles de Mariano y Lavèrnia, sin numerar todavía, compuesta de planta

El carrer de Peñasco està situat al vessant nord el turó de la Rovira a tocar del barri de la Font d'en Fargues

baja y un piso alto con terrado y una pequeña miranda (torre), rodeada de jardín, de cabida ochocientos cuarenta y nueve metros [...] ocupando lo edificado sesenta y cuatro metros cuadrados". Des de la construcció de la casa, el seu perfil amb la torre mirador i un arbre eucaliptus han estat sempre a l'horitzó de les fotografies del cim del turó de la Rovira. Avui, després de passar més d'un segle, l'eucalipt-

Detall del Plano Geomètric y Topogràfic de F. Romeu (1915)
Llegenda: 1, Plaça Sanllehy. 2, Plaça de la Font Castellana. 3, Masia de can Baró. 4, Pedrera del Baró. 5, Dipòsit de les Altures. 6, Casa Peñasco - Cim del turó de la Rovira. 7, Carrer de Labèrnia

tus majestuós sobrepassa l'edifici.

Tant el nom del militar Peñasco com el del terratinen Labèrnia seran honorats amb el noms d'ambdós carrers que encara es mantenen en el nomenclàtor actual amb alguna reserva.

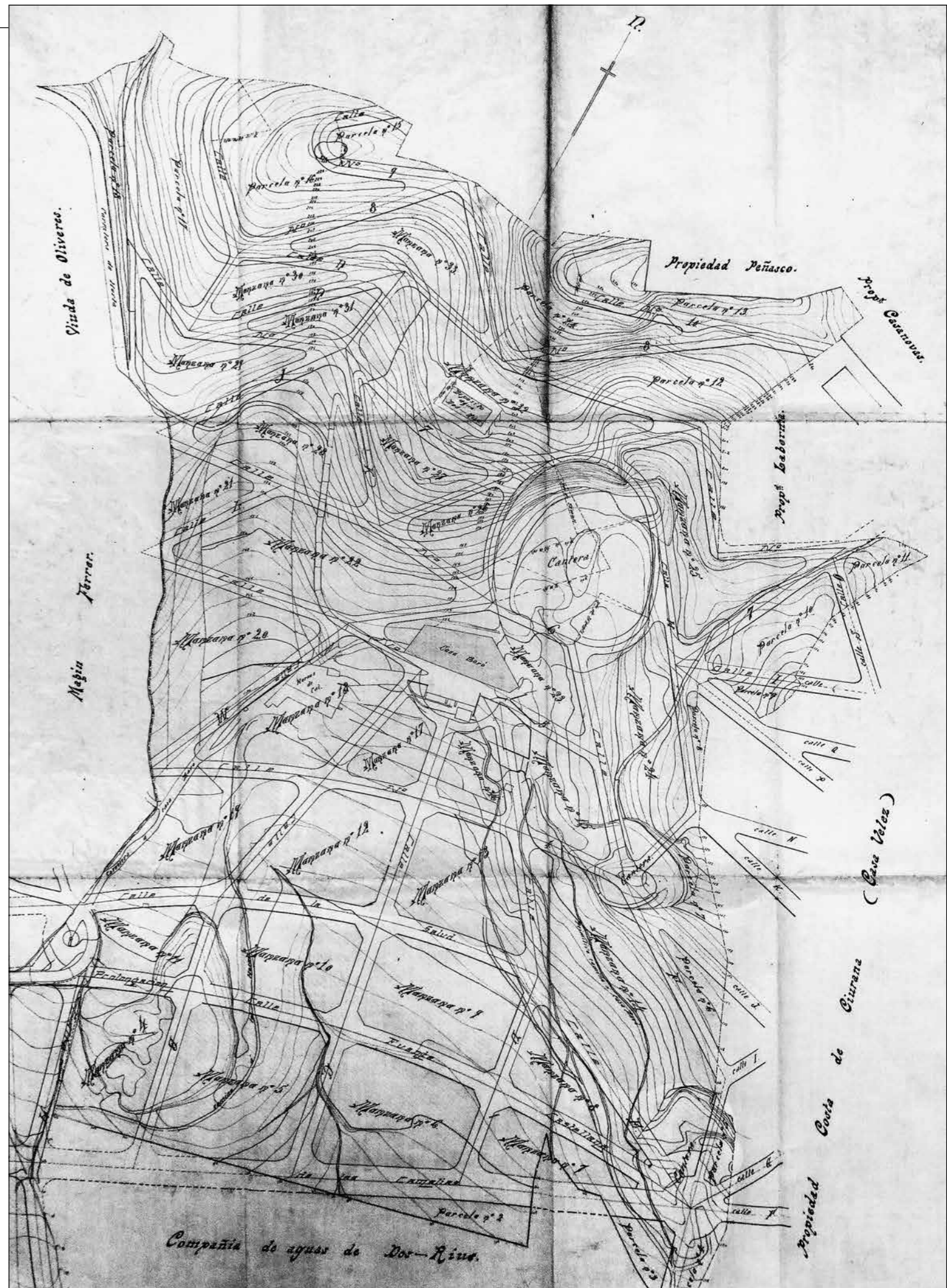
El carrer de Peñasco està situat al vessant nord el turó de la Rovira a tocar del barri de la Font d'en Fargues. El nom del carrer va canviar de ser carrer de Peñasco a carrer del Peñasco. Aquesta contracció de la preposició i l'article induirà a una errada definitiva amb la traducció al català, que quedarà com carrer del Penyal. Amb aquesta denominació es va perdre la vinculació del nom del carrer amb el del militar Norberto Peñasco.

El carrer de Labèrnia ha mantingut el nom des de principis del segle XX excepte algun canvi temporal amb ortografia *Lavèrnia* ja corregits. Al nomenclàtor de la ciutat consta el carrer dedicat al propietari d'aquelles terres Pedro Labèrnia i Carreres. El que encara està pendent de rectificar és la placa que hi ha al número 6 del carrer que el dedica a Pedro Labèrnia

i Esteller, lexicògraf, gramàtic i humanista. Evidentment és una errada per la coincidència dels noms que caldria rectificar.

Els projectes d'urbanització de can Baró i can Sanpere

El primer projecte global d'urbanització de la zona data de setembre de 1905. Joaquín De las Llanas proposa a l'Ajuntament un estudi per urbanitzar una part de les seves terres de can Sanpere i tota la finca de can Baró que no havia estat encara segregada. Argumenta a l'Ajuntament: "La topografia del suelo en conjunto irregular y accidentado [...] en altitud desde 80 a 250 metros sobre el nivel del mar lo cual supone una vista panorámica no superada en los límites de Barcelona" Per la irregularitat i el pendent del terreny el projecte distingeix entre la "parte baja o sea la finca Sanpere de terreno accesible i relativamente llano ha servido de base a una serie de líneas de enlace de Gracia a San Martin y la parte alta o sea casa Baró con urbanización mas independiente acometiendo las alturas" (18). Aquest projecte

Primer projecte d'urbanització de can Baró presentat per Joaquín De las Llanas el 1905

AUTOR DESCONEGUT

serà denegat per l'Ajuntament i l'oposició de la Companyia d'Aigües a la qual perjudicaven els vials proposats. El desembre de 1906 presenta un nou projecte on els carrers traçats coincidiran en gran part amb els actuals. Tot i això no serà fins 1912 que es farà el Plano de Amojonamiento de los Ejes de las calles de la urbanización de las fincas Casa Sanpere y Casa Baró, en què en les línies traçades ja es reconeixen gran part dels carrers que ara coneixem ⁽¹⁹⁾.

En un plànol topogràfic de 1915 encara no es reflecteix en absolut signes d'urbanització excepte les primeres edificacions al cim del turó de la Rovira. El Plano Geométrico y Topográfico de Fernando Romeu està ple de detalls dels vessants del turó. Les edificacions més notòries continuen essent la masia de can Baró amb el forn de calç, safareig i la font del Baró i el dipòsit de les Altures que anomena *Depósito de aguas de Dos Rius*. Però ja no són les úniques referències. El cim del turó i la part més aplanada que era l'espai que ocupava el poblat ibèric serà, més de dos mil anys després, el mateix espai protagonista d'un principi d'urbanització. La casa Peñasco i la casa Basols, junt a algunes construccions més, marquen l'esquelet de les parcel·les dels carrers de Labèrnia i de Marià Labèrnia. La proximitat de les corbes de nivell en el plànol ens indiquen els grans pendents i les dificultats en la urbanització del futur barri. Si a més afegim la desena de pedreres, grans i petites, algunes ja inactives en aquell moment i d'altres que mantindran l'activitat fins els anys seixanta, explica la difícil orografia d'un barri de muntanya.

Els antics camins rurals que indica el plànol de la pàgina 21 deixen intuir alguns dels carrers actuals: França, Tenerife, Josep Serrano, l'avinguda de Can Baró o la plaça de la Font Castellana. Al cantó esquerre a sota de la imatge s'intu-

eix la plaça Sanllehy que és creuada per l'avinguda de la Font Castellana, avui Mare de Déu de Montserrat, única via de comunicació entre Gràcia, Sant Andreu de Palomar i Horta.

El creixement del barri

Els anys vint van ser els d'arrencada i consolidació del que serà el barri de Can Baró. S'intensifica la venda de parcel·les per construir cases amb un petit hort per economies modestes a les zones més poc accessibles. En els terrenys de millor accés s'aixequen cases d'alta categoria, torres senyoriales de tres o més plantes amb vistoses escalinates i jardí.

Un projecte de ciutat jardí destacarà sobre la resta de construccions pel gran nombre d'edificacions planificades i el territori que ocuparà. La Cooperativa de periodistes para la Construcción de casas baratas planificarà la construcció de

L'any 1929 només s'havien construït cinquanta-un habitatges. Els terrenys dels solars eren irregulars i de forts pendents

més de seixanta cases totes aïllades, de al menys dues plantes, amb golfes i jardí, d'acord amb els conceptes higienistes que imperaven a l'època. La llei de Casas Baratas promulgada el 1911 donava facilitats fiscals a les classes més populars per la compra d'habitatges. A l'empar d'aquesta llei el col·lectiu de periodistes va poder accedir a la construcció d'habitatges que distaven molt de ser cases barates. Pel potencial econòmic del col·lectiu de periodistes i la gran influència de la premsa en els estaments polítics, els cooperativistes van aconseguir grans facilitats de finançament pels habitatges. Molts dels socis compradors eren alts

càrrecs de la premsa del moment. Entre ells hi havia directors de diaris com *La Vanguardia* o el *Noticiero Universal*, regidors de l'Ajuntament i algun diputat.

Tot va començar l'any 1917 quan la Cooperativa de Periodistes va comprar una gran extensió de terres de la finca de can Toda. Més de 50.000 m² que van pagar gràcies al un préstec tou de 360.000 pessetes facilitat per la senyora Ana Girona Vidal, marquesa de Caldes, filla del banquer Manuel Girona i esposa de l'alcalde de Barcelona, Domènec de Sanllehy. Els terrenys s'estenien entre l'antic camí del coll de Portell i les terres de l'heretat Casa Baró, avui aproximadament entre la plaça Sanllehy i la gran corba de la carretera del Carmel prop del carrer de Pasteur. La construcció de les cases es van allargar en el temps per les dificultats del moment. La situació econòmica després de la Primera Guerra Mundial no era positiva. Les dificultats generen conflictivitat social els anys vint, que van comportar el pistolisme i la posterior dictadura del general Primo de Rivera. El 1917 l'arquitecte Juli Maria Fosses havia projectat una urbanització de seixanta-vuit parcel·les on edificar les cases. L'any 1929 només s'havien construït cinquanta-un habitatges. Els terrenys dels solars eren irregulars i de forts pendents i esvorancs per l'explotació d'antigues pedreres. S'obriran uns quinze nous carrers i places que adoptaran els noms de periodistes, escriptors i persones destacades de la professió. A dia d'avui encara perduren unes vint-nou cases de la Cooperativa de Periodistes ⁽²⁰⁾.

Compradors modestos

A diferència dels socis periodistes que compraven solars dins d'un projecte d'urbanització, els primers compradors de solars que volien edificar una casa modesta van tenir moltes més dificultats.

A l'esquerra, plaça de Can Baró sense urbanitzar a meitat del segle XX. Al centre, les cases dels periodistes en construcció davant la nova carretera del Carmel. A la dreta, nens jugant al carrer de la Torre Dulac els anys cinquanta. A sota, les primeres cases construïdes al carrer número 1 (Jaume Puigvert) van tenir problemes el 1921 per les modificacions dels rasants

J. BRANGULI (ANCI)

FONS B. CASTILLEJOS

Anselm del Rio i Fontanilles havia comprat una gran extensió de terres de l'heretat can Baró a Blanca De las Llanas, filla i hereva de Joaquin De las Llanas. El 1916 va crear l'empresa Compañia Nacional de Tierras SA per comercialitzar la venda de solars en carrers en molts casos sense delimitar i on modificava els rasants davant la impotència dels compradors.

Les reclamacions que el 1921 presenta davant l'Ajuntament en Joan Sayol Alorda i vint veïns més ens servirà d'exemple de les dificultats amb que es trobaven aquells primers compradors de parcel·les. Els reclamants havien comprat uns "solares situados en la barriada de casa Baró (Horta) calle nº 1", (avui carrer de Jaume Puigvert) a la Compañia Nacional de Tierras SA. que els permetia edificar d'acord a unes previsions de rasants d'una alçada d'uns 3 metres sobre el nivell que existia en el moment de la compra.

La demanda s'origina perquè "dicha entidad está procediendo al cambio de rasante elevándola de unos 10 metros en el centro dejando las construcciones que ella misma autorizó, muy por debajo del terraplén de la citada calle y en consecuencia exponiendo a todos los vecinos de dicho trozo a sepultar sus habitaciones que resultarán inhabitables [...] los solares quedan a una profundidad que hace imposible la edificación a coste módico como deben ser en esta barriada porque todos los solares han sido adquiridos por obreros a fin de procurarse una vivienda dado que en la actualidad no es posible alcanzarla a precios asequibles a los jornales actuales [...] la construcción que

quedarà completamente cubierta por el terraplén cuya construcción está ya hecha a la línea de la calle[...] dando por dicho motivo un gran perjuicio a su propietario quien después de invertir todos sus ahorros, vivirá en un sótano ⁽²¹⁾.

Deu anys més tard el problema no està resolt i de nou en Joan Sayol Alorda, amb més veïns i a través de la ja creada Sociedad de Propietarios y Vecinos de Casa Baró, reclamen solucions perquè "les aigües de pluja no tenen sortida per enlloc i formen un bassal d'aigua tan gran que algunes cases han tingut que tapar amb una paret la meitat de la porta per evitar inundacions que seran inevitables en cas d'un aiguat fort per esser l'entrada i sortida d'aquest carrer (Jaume Puigvert) molt més altes que els terrats de les cases". En resposta l'arquitecte encarregat del Negociado de Obras Públicas entén "que seria conveniente l'estudi d'un projecte d'obertura d'un carrer transversal a cada un de dits carrers (Jaume Puigvert i Alexandre Torrelles) que facilitaríen el desguàs necessari i corregiríen els inconduents i perills que les fortes pluges produeixen actualment a les referides construccions" ⁽²²⁾.

No va ser aquesta la solució adoptada a tenor del que veiem a l'actualitat en aquells carrers. Algunes d'aquelles cases que encara sobreviuen tenen la façana a un nivell molt inferior al del carrer. Aquells greuges de fa un segle encara perduren en cases existents al carrer de Josep Serrano, Jaume Puigvert i Alexandre de Torrelles. Són les complexitats d'un barri de muntanya.

Consolidació i creixement del barri

Els anys vint van representar l'autèntica consolidació dels inicis de la formació del barri. El disseny de la distribució de carrers ja era un dibuix que bàsicament es mantindrà tot i les modificacions dels anys trenta. Modificacions i retocs que es fan a mesura que sorgeixen les complicacions en la urbanització, com hem vist en l'exemple del carrer de Jaume Puigvert, o l'ampliació de carrers envers la finca de casa Vélez i el Guinardó.

Hi va haver un element determinant en les modificacions dels projectes inicials dels traçats de molts carrers: les pedreres. El plànol d'F. Romeu de 1915 detallava una desena de pedreres de les quals algunes continuaven en explotació els anys trenta. La de major extensió de totes era la coneguda com *cantera de Casa Baró* que estava en ple funcionament d'extracció d'àrids i que mantindrà l'activitat fins els anys seixanta. Els projectes inicials d'urbanització de 1906 i el de nova urbanització de 1932 preveien una sèrie de carrers a la part alta del turó per facilitar la connexió amb el coll de Portell i la carretera del Carmel, així com en direcció al Parc del Guinardó i el Carmel.

L'activitat de les pedreres era incompatible amb la convivència dels veïns que compraven solars per edificar cases. Els escrits de greuges dirigits a l'Ajuntament eren constants al llarg dels anys trenta, especialment per part de la Societat de Propietaris i Veïns de Can Baró i de l'Agrupació de Propietaris del Monte Carmelo. El president d'aquesta darrera associació Josep Massanes Mas vivia al carrer de Labèrnia, 14. La redacció d'un escrit seu de 1940 ens ajuda a entendre els entrebancs de l'evolució del creixement del barri. En l'escrit reclama el cesament de la explotació de la pedrera més gran "por el daño que causa a la

El 1928 l'Ajuntament es replanteja els traçats dels carrers i el resultat final i evident és la no continuació dels carrers

urbanització de la Ciudad [...] màxime por tratarse de piedra destinada a machacar que tanto abunda en los alrededores de Barcelona". Per posar en context la situació del barri explica que "se inició hace años la explotación de una cantera conocida por cantera de Can Baró. Puesta en venta la porción de terreno en el cual estaba situada la cantera, lo adquirió en su totalidad un negociante de los que en aquella época abundaban en Barcelona, a menos de 5 céntimos el palmo, con el propósito de venderlo a parcelas para edificar [...] terrenos que eran vendidos casi siempre a precios superiores a diez y hasta veinte veces del capital empleado. [...] a gente de condición modesta que empleaba en la compra todo cuanto constituía su pequeño ahorro". Es referia al ja esmentat Anselm de Rio i Fontanilles propietari de molts terrenys i titular de l'empresa Compañia Nacional de Tierras SA. Continua l'escrit "En este estado, otro negociante, no menos insaciable, se dio cuenta de que en aquella cantera murta existía piedra fácil de transportar y compró unos solares [...] canteras que se daban por abandonadas" Al·ludia a Enrique Vila Nogareda que el 1939 va comprar tots els terrenys disponibles als hereus de d'Anselm del Rio (23). La reactivació de les pedreres va alarmar els veïns "puesto que las edificaciones habían tomado gran incremento en aquellos alrededores y las calles formaban parte del plano general de la ciudad [...] que vuelve a barrenarse en los sitios altos

Gravat dels treballs a les pedreres de can Baró (1894)

Avanç de l'esvoranc pels treballs de les pedreres

prohibidos sufriendo considerablemente nuestras casas por efecto de las cargas desmesuradas que se emplean y que se está echando abajo el único trozo viable de la calle Pasteur que aun había podido salvarse".

Les pedreres modifiquen el projecte d'urbanització

Diversos carrers van estar afectats per l'ampliació dels terrenys d'explotació de les pedreres. El carrer de Pasteur s'iniciava a la gran corba de la carretera del Carmel i actualment arriba fins el dipòsit de les Altures. En els projectes inicials el vial havia de continuar fins arribar al carrer del Panorama, és a dir que creuava el turó fins més enllà del carrer de Labèrnia per enllaçar amb el Parc del Guinardó en direcció Sant Andreu i Horta. L'esvoranc de la pedrera augmenta considerablement

els anys vint i va impedir la continuació del traçat del carrer. El 1928 l'Ajuntament es replanteja els traçats dels carrers amb el resultat final i evident de la no continuació dels carrers. És el mateix cas del carrer de Mühlberg que havia de continuar fins trobar l'inici del carrer de Labèrnia. El terreny per on havia d'anar ja no existia. No serà fins el 1991 que un pont metàl·lic de 70 metres salvarà el gran esvoranc de la pedrera.

Segons el projecte de 1906 el carrer de Josep Serrano havia de connectar amb la carretera del Carmel per la gran corba, prop del carrer de Pasteur. La pedrera explotada per sota d'aquella corba dificultava l'enllaç. Finalment en el projecte de 1932 el carrer de Josep Serrano enlloc de pujar fins la corba de la carretera del Carmel tomba avall i continua per l'actual carrer de José Millan González. Històricament el carrer Josep Serrano era un antic camí que des de la masia de can Baró pujava fins l'actual gran corba de la carretera del Carmel per enllaçar amb l'antic camí de Gràcia a Horta.

Francisco Alegre és l'altre carrer urbanitzat on els anys vint es van construir unes torres senyoriales de les quals encara en perduren algunes. El carrer era la continuació del carrer de Castillejos que s'enfilava per la muntanya. En plànols de 1932 aquest carrer havia d'enllaçar amb el carrer de Josep Serrano a tocar del gran esvoranc de la pedrera que havia de ser una gran plaça. El traçat de Francisco Alegre no va poder continuar i l'esvoranc serà aprofitat els anys setanta per habilitar

el camp de futbol de la U.E. Baronense (veure plànol).

Un altre exemple de les dificultats en la urbanització en el complex relleu de la zona és el passatge del Dipòsit. Ja hem vist que quan la Societat General d'Aigües de Barcelona construeix el 1886 el dipòsit de les Altures aquesta era, junt amb la masia de can Baró, les úniques edificacions en aquell vessant del turó de la Rovira. El traçat de les canonades d'elevació de l'aigua des de la sala de màquines del dipòsit de Dosrius (Parc de les Aigües) mantindria una línia recta fins el nou dipòsit. Un traçat fàcil ja que el recorregut era per camps de conreu sense edificacions. Dins l'heretat de can Baró les pedreres eren una activitat econòmica recurrent des de molt antic. Aquesta activitat podria suposar un perill per a les noves instal·lacions i les conduccions de la SGAB. Per protegir-les havia pactat els límits de l'activitat de les pedreres que s'havien de mantenir a una distància mínima de seguretat de 10 metres al voltant del terreny del dipòsit de les Altures i de 5 metres a cada costat de les canonades. Aquests marges eren dret de servitud d'aqüeducte a favor de la Companyia d'Aigües. Aquesta barrera de seguretat és responsable els anys vint del l'estructura del passatge del Dipòsit i la parcel·lació dels solars al seu voltant.

En el primer projecte d'urbanització no s'havia planejat aquest vial. Els anys vint es venen les primeres parcel·les al costat oest del llavors anomenat carrer IX, a la cantonada amb el carrer de Josep Serrano. El nou carrer serà un passatge, sense nom encara, que podria arribar en línia recta fins el carrer de Pasteur ja que aquest carrer encara tenia previst continuar el seu traçat. El dibuix del nou vial, el passatge del Dipòsit, havia de respectar els dret d'aqüeducte de les canonades de la Societat d'Aigües tot i l'exagerat pendent que suporta. No serà fins els anys cinquanta que es parcel·larà la resta del passatge a banda i banda del vial fins arribar al carrer de Pasteur. Els solars situats a la dreta apuraven al màxim el terreny fins el límit de l'esvoranc de la pedrera. Aquest dret de servitud d'aqüeducte a favor de la SGAB és responsable del disseny urbà i de l'amplada del passatge del Dipòsit a causa de la distància de protecció acordada el segle XIX.

Potser el passatge del Dipòsit concentra en un únic lloc els canvis que van afectar l'evolució de la urbanització del barri de Can Baró. El passatge va ser protagonista de les instal·lacions de la Companyia d'Aigües a finals del segle XIX; el vial no constava a la planificació urbanística d'inici del segle XX; als

A dalt, veïns i familiars col·laboren a la construcció de la casa del carrer de Labèrnia, 26 els anys cinquanta.

Al mig, passatge del Dipòsit l'any 1966. A sota, el dipòsit del les Altures al final dels 177 esglaons del passatge del Dipòsit

anys vint comença la venda de solars a la part més habitable; la pedrera va condicionar i limitar la construcció de les cases els anys cinquanta; el fortíssim pendent sense asfaltar amb accés entre pedres i escales auto construïdes pels veïns. Tot un conjunt de dificultats per habitar la zona més complexa d'un barri de muntanya.

L'arranjament definitiu del passatge a base d'escales no serà fins el 1997. Davant la impossibilitat d'habilitar escales mecàniques o ascensors a causa de les canalitzacions d'aigua que hi ha al subsol fins el dipòsit de les Altures, els veïns ja fa quasi un segle que només poden arribar a peu a les seves cases. Un desnivell de 32 metres salvat encara per cent setanta-set esglaons. Això serà per sempre?

NOTES

- 1) Les aigües de la mina de Montcada arribaven al repartidor de Jesús situat aproximadament al carrer de Consell de Cent a uns 23 metres sobre el nivell del mar.
- 2) Martín Pascual, Manel, *Barcelona: agua i ciutat*, 2009, p. 104
- 3) Sanz, Carles. *El camí de la Llegua al Baix Guinardó*, 2009, p. 15
- 4) AHPB - Acta notarial Luis Gonzaga Soler i Pla. 1383/9
- 5) AMDSM - Exp. Canalitzacions SGAB Dosrius 1869-1899, p. 201
- 6) *La Convicció*, Crònica Local 29-3-1871
- 7) AMDSM - Exp. Canalitzacions SGAB Dosrius 1869-1899, p. 140
- 8) La ploma d'aigua de Barcelona equival a un volum aproximat de 2.200 litres
- 9) Martín Pascual, Manel. 2009, p. 108-114
- 10) Martín Pascual, Manel. 2009, p. 166
- 11) AMDSM - Exp. Canalitzacions SGAB Dosrius 1869-1899
- 12) AHPB - Acta notarial Luis Gonzaga Soler i Pla. 1383/85
- 13) Revista *ELPOU* num. 5. "Noves excavacions al poblat ibèric del turó de la Rovira"
- 14) AHPB - Acta notarial J. Baptiste Plana Circuns. 992/4
- 15) Norberto Peñasco i Galí va ser col·laborador del general Prim en el Sexenni revolucionari (1868-1875), president del Comité Provincial de la Izquierda Dinàstica de Barcelona (1884) i cap del Partido Reformista de Barcelona (1887). C. Cañellas *Els governs de la ciutat de Barcelona 1875-1930: elecciones, partidos i regidores*, 2013.
- 16) AHPB - Acta notarial Luis Gonzaga Soler i Pla. 1383/106
- 17) AHPB - Acta notarial Antonio Gallardo Martínez. 1419/34
- 18) AMCB - Expedient Foment 3987
- 19) AMCB - Expedient Foment 14 C101
- 20) Revista *ELPOU* num. 5. "Les cases de la Cooperativa de Periodistes de la Salut i Can Baró"
- 21) AMCB - Expedient Q101 188/118
- 22) AMCB - Expedient Q101 205/56
- 23) El 6 de desembre de 1939, el negociant Enric Vila Nogareda iniciava el procés de compra de tots els terrenys possibles a la zona de can Baró –incloses les pedreres– i del Carmel, la titularitat dels quals pertanyia a la vídua d'Anselm de Rio, Mercè Nuget Doctor. Aquest negociant va crear l'empresa Piedras y derivados, SA tot just acabada la Guerra Civil, monopolitzant les pedreres de casa Vélez, can Baró i del Coll. (<https://canbaro.blogspot.com>)